

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Please give me my divorce: an ethnography of Muslim women and the law in Senegal

Bouland, A.M.

Citation

Bouland, A. M. (2022, May 18). *Please give me my divorce: an ethnography of Muslim women and the law in Senegal*. Meijers-reeks. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3304697>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3304697>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Samenvatting (Dutch summary)

‘Mijn Scheiding Alsjeblieft’

Een Etnografie over Moslimvrouwen en de Wet in Senegal

Dit proefschrift onderzoekt vragen op het snijvlak van recht, islam, en gender in Senegal. Op basis van twaalf maanden veldwerk in Tivaouane, volgt het proefschrift verschillende vrouwen in hun pogingen te scheiden of het gedrag van hun echtgenoot te veranderen. Familierecht is een omstreden onderwerp in Senegal. De uniforme familiewet (1972) kent vrouwen uitgebreide rechten toe om te scheiden en beschermt hen tegen eenzijdige verstoting. Al snel na invoering, echter, werd kritiek geuit en kwam de wet te boek te staan als ‘vrouwenwet’. Islamitische autoriteiten stelden dat de wet in strijd was met islam en gaven aan hun volgelingen tegen de wet in bescherming te zullen nemen. De wet is onderwerp van een terugkerende politieke strijd. Misschien nog wel belangrijker, in moskeeën, op de radio, en op TV dragen islamitische autoriteiten normen uit die sterk van de wet verschillen. Vrouwen- en mensenrechtenorganisaties willen juist dat de familiewet verder in overeenstemming wordt gebracht met het internationale Vrouwenverdrag (1979). Er wordt veel *over* Senegalese vrouwen gesproken, maar niet altijd *met* hen.

Wat betekent deze politieke strijd voor vrouwen zelf, en specifiek voor hun huwelijken, hun recht om te scheiden, en hun rechten vis-à-vis ex-echtgenoten? Om te onderzoeken hoe vrouwen een weg vinden in dit speelveld en hoe zij omgaan met verschillende autoriteiten, stelt dit proefschrift de volgende vraag centraal: hoe begrijpen, gebruiken, en interacteren vrouwen met familie, islam, en staat in echtelijke geschillen en echtscheidingen? Het proefschrift begint met een onderzoek naar de geschiedenis van het Senegalees familierecht en het politieke debat hieromheen. Vervolgens richt het zich op de echtelijke geschillen en echtscheidingen van vrouwen in Tivaouane, een secundaire stad waar zowel de staat als de islam sterk geworteld zijn. Het proefschrift focust zich hier op de verschillende ruimten van regulering waar vrouwen proberen hun echtelijke geschillen op te lossen of te scheiden.

Hoewel het nationale debat over de familiewet in Senegal een sterke tegenstelling laat zien tussen religieuze leiders en de staat, blijkt uit dit etnografische proefschrift dat de huwelijksproblemen van vrouwen in de praktijk voornamelijk binnen de familie worden afgehandeld. Familieleden, en dan vooral mannen die bij de huwelijksvoltrekking aanwezig waren, spelen een centrale rol bij pogingen om echtelijke geschillen op te lossen. Zij zijn daarnaast vaak ook sleutelfiguren in het echtscheidingsproces. Het

eerste centrale argument van dit proefschrift komt voort uit deze analyse. Zonder de steun van familie is het voor vrouwen vaak moeilijk het gedrag van een echtgenoot te veranderen of van hem te scheiden. Om de steun en medewerking van familieleden te verkrijgen, verrichten vrouwen – veelal emotionele – arbeid. De *agency* van vrouwen staat daarom niet volledig los van hun familie, en moet in samenhang worden begrepen.

Verschillende sets normen worden in echtelijke geschilprocessen door vrouwen gebruikt om hun eisen en hun gedrag te rechtvaardigen. In dit proefschrift worden vier sets van normen onderscheiden: het recht, Wolof echtelijke ethiek, sociale harmonie, en *diine* – wat mensen begrijpen als de islamitische wederzijdse rechten en plichten in het huwelijk en bij echtscheiding. Vrouwen die willen scheiden beroepen zich over het algemeen op het recht om financieel onderhouden te worden, en mobiliseren daarmee het normatieve repertoire van *diine*. Centraal in hun verklaringen en handelingen staat echter het repertoire van de Wolof echtelijke ethiek. Om hun wens om te scheiden te rechtvaardigen, benadrukken vrouwen hun morele waarde. Ze onderstrepen hun huwelijkse doorzettingsvermogen en hun discretie, in het bijzonder ten opzichte van familie. Dit normatieve repertoire – in tegenstelling tot het onbetwistbaar islamitische, op rechten gebaseerde *diine* – is geworteld in het sociaal-cultureel archief van de Wolof waarin eer centraal staat. Tegelijkertijd beschouwen vrouwen de hiermee samenhangende waarden als van fundamenteel belang voor het zijn van een goede moslima. De islam vormt dus geen domein dat altijd apart staat van de sociaal-culturele sfeer.

Vrouwen van verschillende komaf verkiezen met echtelijke geschillen en echtscheidingen in eerste instantie geen gang naar de rechter; het buitenwettelijke karakter van informele scheidingen doet hier niet aan af. Een beroep op de rechtbank is maar moeilijk te verenigen met de Wolof echtelijke ethiek en het overlappende repertoire van sociale harmonie. Vrouwen die zich tot de rechtbank wenden begeven zich op glad ijs en riskeren zich te vervreemden van familie. Toch zien velen de gang naar de rechtbank als belangrijk laatste redmiddel. Als een echtgenoot ook na druk van familieleden blijft weigeren in te stemmen met een scheiding kan een beroep op de staat onvermijdelijk zijn.

Kortom, dit proefschrift beschrijft de verschillende wegen die vrouwen bewandelen, en brengt in kaart hoe zij zich rechtvaardigen, wat hun morele kaders zijn, en welke verwachtingen hieruit voortvloeien. Daarmee draagt dit proefschrift bij aan academisch onderzoek naar de verhouding en wisselwerking tussen islamitisch recht, staatsrecht, en andere normen. Het tweede centrale argument van dit proefschrift vloeit hieruit voort: vrouwen van verschillende komaf beroepen zich op verschillende en overlappende sets normen in huwelijksgeschillen en scheidingen. Vaak wordt gesuggereerd dat Senegalese vrouwen uit de middenklasse of met een hoog

opleidingsniveau kiezen voor moderne instellingen zoals de rechtbank, terwijl armere en lager opgeleide vrouwen zich wenden tot informele en zogenaamd 'traditionele' opties als de familie en islamitische autoriteiten. Ik toon aan dat dit niet klopt. Vrouwen van alle achtergronden zoeken eerst een oplossing binnen de familie of de buurt, en doen meestal pas in laatste instantie een beroep op de staat.

Uit deze analyse volgt het derde en laatste belangrijke argument van dit proefschrift. Hoewel de politieke strijd over familierecht bijdraagt aan de morele en normatieve kaders van de huwelijksgeschillen en echtscheidingsprocessen van vrouwen in Tivaouane, blijft de invloed hiervan beperkt. Uit het zicht van de schijnwerpers van een gepolariseerd debat tussen islamitische autoriteiten en de staat, leeft een sociale praktijk die fluïde is. Vrouwen mobiliseren meerdere normatieve repertoires. Deze repertoires spreken elkaar deels tegen maar overlappen ook op punten. Hun precieze verhouding is ook niet in beton gegoten maar wordt telkens onderhandeld. Dit wordt weerspiegeld in de onderlinge relaties tussen lokale autoriteiten in Tivaouane. Deze autoriteiten erkennen elkaars rol en legitimiteit. Tegelijkertijd benadrukken ze elk hun eigen waarden en referentiekaders. Hun verhouding wordt gekarakteriseerd door een pragmatisch pluralisme. Ze bestaan naast – en tolereren elkaar, en werken in sommige gevallen samen.

Tezamen bieden deze drie centrale argumenten nieuw inzicht in de werking van familierecht en verwante instituties in Senegal. Bovendien dragen ze bij aan de studie van recht, islam, en gender in andere landen en regio's. Het proefschrift werpt belangrijke vragen op over de rol van familie in huwelijksgeschillen en de relatie tussen nationale debatten over familierecht en lokale realiteiten; deze vragen zijn relevant voor Senegal, maar ook voor daarbuiten.

Hoofdstuk Overzicht

Hoofdstuk 1 geeft een inleiding van de centrale thema's en theorieën van het proefschrift. Hoofdstuk 2 beschrijft de belangrijkste kenmerken van staat en islam in Senegal, hun geschiedenis, en hun onderlinge relaties. De soefi-ordes die aan het eind van de 19e eeuw vorm kregen, zijn nog altijd bepalend voor de structuur en praktijk van de islam in Senegal. Tegelijkertijd leidden politieke democratisering en pluralisering van de islamitische sfeer tot nieuwe verhoudingen tussen staat, islamitische autoriteiten, en de Senegalese bevolking.

Hoofdstuk 3 bouwt voort op deze geschiedenis en schetst de ontwikkeling van het familierecht in Senegal. Het hoofdstuk beschrijft hoe het Franse koloniale bestuur een nieuw rechtssysteem creëerde in Senegal en wat dit betekende voor het gewoonterecht, het islamitische recht, en hun onderlinge relaties. Het hoofdstuk laat tevens zien dat de politieke strijd om het

islamitische familierecht teruggaat tot ver voor Senegalese onafhankelijkheid. Toen Senegal in 1960 onafhankelijk werd, vormde de vaststelling van een uniform familiewet een belangrijke prioriteit. De Senegalese regering zag het reguleren van familierelaties als een belangrijk instrument voor modernisering en natievorming. De uiteindelijke familiewet kwam echter al snel onder vuur te liggen van islamitische leiders. Dit conflict duurt voort, al betekenen de veranderende betrekkingen tussen de islamitische autoriteiten, de staat, en de Senegalese bevolking ook dat het debat nieuwe vormen aanneemt.

Hoofdstuk 4 gaat in op door vrouwen geïnitieerde buitengerechtelijke en buitenwettelijke echtscheidingen. Deze echtscheidingen spelen zich voornamelijk af in de familiesfeer. In tweede instantie beroepen vrouwen en hun familieleden zich soms op imams, islamitische geleerden en *chefs de quartier*. Echtscheidingspraktijken volgen geen vastomlijnd proces, en hoewel islamitische normen belangrijke referentiepunten zijn bij een echtscheiding, bestaan deze naast andere, deels overlappende normenstelsels, zoals de Wolof ethiek, sociale harmonie, en het recht.

Hoofdstuk 5 onderzoekt hoe vrouwen in Tivaouane de rechtbank zien en gebruiken. Vrouwen proberen doorgaans de gang naar de rechtbank te mijden; toch doen sommigen uiteindelijk een beroep op de rechtbank. De echtelijke geschillen en echtscheidingen die voor de rechtbank komen worden grotendeels door vrouwen aanhangig gemaakt. Zij zijn in het algemeen succesvol in hun claims. Een analyse van de manier waarop vrouwen de rechtbank gebruiken, toont twee gebruikelijke routes: 'de rechtbank als laatste redmiddel' en 'de rechtbank als documentatie'. Buitengerechtelijke en gerechtelijke scheidingen zijn voor veel vrouwen geen afzonderlijke processen, maar nauw met elkaar verbonden. Vrouwen in Tivaouane *betrekken* de staat in hun geschillen en scheidingsprocessen. Rechters komen hieraan tegemoet, al nemen ze de aan dit gebruik onderliggende buitenwettelijke normen niet over.

Hoofdstuk 6 concentreert zich op het gebruik dat vrouwen maken van het Huis van Justitie, een andere staatsinstelling. Het Huis van Justitie heeft tot doel de reikwijdte van en de toegang tot het staatsrecht voor vrouwen met huwelijks- en familieproblemen te vergroten, onder andere door middel van *mediation*. Dit hoofdstuk onderzoekt hoe vrouwen in Tivaouane deze instelling gebruiken. Vrouwen wendden zich wel tot het Huis van Justitie met hun echtelijke geschillen, huiselijk geweld, en echtscheidingen. Maar het gebrek aan medewerking van echtgenoten en familieleden weerhoudt hen er regelmatig van terug te keren voor *mediation*. Uiteindelijk gebruiken vrouwen het Huis van Justitie veelal om druk uit te oefenen in de familiesfeer – vaak met succes.

Hoofdstuk 7, het laatste etnografische hoofdstuk, onderzoekt de onderlinge relaties tussen verschillende autoriteiten: de *chef de quartier*, de imam, en de rechter. Daarbij besteedt het bijzondere aandacht aan de wijk als ruimte van regulering. De autoriteit van de *chef de quartier*, de imam, en de rechter is gestoeld op botsende aanspraken op gezag. Toch erkennen zij elkaars rol in het reguleren en oplossen van echtelijke geschillen en problemen rond echtscheidingen. Regelmatig verwijzen zij naar elkaar en werken zij samen.

Het concluderende hoofdstuk 8 reflecteert op de centrale rol van familie in echtelijke geschillen en echtscheidingen. Daarnaast onderstreept het dat onderzoek naar echtelijke geschillen en echtscheidingen idealiter zowel aandacht besteedt aan wetgeving en rechtbanken, als aan de wereld daarbuiten. Instellingen zijn van cruciaal belang voor vrouwen. Maar een focus op instellingen alleen biedt weinig inzicht in de wijze waarop vrouwen politiek, religie, en moraliteit gebruiken en waarderen. Dit onderzoek toont dat families in Senegal een belangrijke rol spelen in de beslechting van huwelijksgeschillen en echtscheidingen. Deze rol moet niet op voorhand afgewezen worden en verdient onze serieuze belangstelling.